

Uvod u teoriju brojeva, vježbe

Asistentica: Sanda Bujačić, Odjel za matematiku, Sveučilište u Rijeci

Diofantiske jednadžbe

Pellove i pellovske jednadžbe

Diofantika jednadžba je algebarska (polinomna) jednadžba s dvjema ili više nepoznanica, s cjelobrojnim koeficijentima, kojoj se traže cjelobrojna ili racionalna rješenja. Primjer takve jednadžbe je $x^2 - 7y^2 = 1$.

Teorem 1.

Neka su $a, b, c \in \mathbb{Z}$, $d = (a, b)$. Ako $d \nmid c$, tada jednadžba

$$ax + by = c \quad (1)$$

nema cjelobrojnih rješenja. Ako $d|c$, onda jednadžba (1) ima beskonačno mnogo cjelobrojnih rješenja. Ako je (x_1, y_1) jedno rješenje, onda su sva druga rješenja dana s

$$x = x_1 + \frac{b}{d}t,$$

$$y = y_1 - \frac{a}{d}t, \quad t \in \mathbb{Z}.$$

Teorem 2.

Neka su $a_1, a_2, \dots, a_n \in \mathbb{Z} \setminus \{0\}$. Tada linearna diofantinska jednadžba

$$a_1x_1 + a_2x_2 + \cdots + a_nx_n = c \quad (2)$$

ima rješenja ako i samo ako $(a_1, a_2, \dots, a_n)|c$. Ako ta jednadžba ima barem jedno rješenje, onda ih ima beskonačno mnogo.

Definicija 1.

Uređenu trojku prirodnih brojeva (x, y, z) zovemo **Pitagorina trojka** ako su x, y katete, a z hipotenuza nekog pravokutnog trokuta, odnosno ako vrijedi

$$x^2 + y^2 = z^2. \quad (3)$$

Ako su x, y, z relativno prosti, onda kažemo da je (x, y, z) **primitivna Pitagorina trojka**, a takav trokut zovemo **primitivni Pitagorin trokut**.

Napomena

U svakoj primitivnoj Pitagorinoj trojci točno je jedan od brojeva x, y neparan. Za x, y parne ne bi se radilo o primitivnoj Pitagorinoj trojci ($(x, y) = 2$), a za x, y neparne, iz $x^2 + y^2 \equiv 2 \pmod{4}$

i $z^2 \equiv 0 \pmod{4}$ uslijedila bi kontradikcija.

Teorem 3.

Sve primitivne Pitagorine trojke (x, y, z) kojima je y paran dane su formulama:

$$x = m^2 - n^2, \quad y = 2mn, \quad z = m^2 + n^2,$$

gdje je $m > n$ i m, n su relativno prosti prirodni brojevi različite parnosti.

Napomena

Sve Pitagorine trojke dane su identitetom

$$(d(m^2 - n^2))^2 + (2dmn)^2 = (d(m^2 + n^2))^2, \quad d = (x, z).$$

Zadatak 1. Naći sve Pitagorine trojke u kojima je jedna stranica a) 39 b) 1999.

Zadatak 2. Naći sve Pitagorine trojke u kojima je jedna stranica a) 34 b) 2001.

Teorem 4.

Jednadžba

$$x^4 + y^4 = z^4$$

nema rješenja u prirodnim brojevima. Ne postoji pravokutni trokut kojemu su duljine kateta kvadrati prirodnih brojeva.¹

Zadatak 3. Naći sva rješenja diofantske jednadžbe $x^2 + 5y^2 = z^2$ uz uvjet $(x, y, z) = 1$.

Definicija 2.

Diofantska jednadžba

$$x^2 - dy^2 = 1$$

gdje je $d \in \mathbb{N}$ i d nije potpun kvadrat, zove se **Pellova jednadžba**. Jednadžba oblika

$$x^2 - dy^2 = N, \quad N \in \mathbb{Z} \setminus \{0\}$$

zove se **pellovska jednadžba**.

Teorem 5.

Pellova jednadžba $x^2 - dy^2 = 1$ ima barem jedno netrivijalno rješenje.

Definicija 3.

Najmanje rješenje (x, y) u prirodnim brojevima Pellove jednadžbe zovemo **fundamentalno rješenje** i označavamo ga s (x_1, y_1) ili $x_1 + y_1\sqrt{d}$.

---

¹Specijalan slučaj Velikog Fermatovog teorema.

Teorem 6.

Pellova jednadžba $x^2 - dy^2 = 1$ ima beskonačno mnogo rješenja. Ako je (x_1, y_1) njeno fundamentalno rješenje, onda su sva njena rješenja u prirodnim brojevima dana s

$$x_n + y_n\sqrt{d} = (x_1 + y_1\sqrt{d})^n, \quad n \in \mathbb{N}. \quad (4)$$

Odnosno,

$$\begin{aligned} x_n &= x_1^n + \binom{n}{2} dx_1^{n-2} y_1^2 + \binom{n}{4} d^2 x_1^{n-4} y_1^4 + \dots \\ y_n &= nx_1^{n-1} y_1 + \binom{n}{3} dx_1^{n-3} y_1^3 + \binom{n}{5} d^2 x_1^{n-5} y_1^5 + \dots \end{aligned}$$

Napomena

Iz (4) se lako dobiju rekurzije za nizove $(x_n)_{n \in \mathbb{N}}$, $(y_n)_{n \in \mathbb{N}}$. Naime, vrijedi

$$x_n = 2x_1 x_{n-1} - x_{n-2}, \quad y_n = 2x_1 y_{n-1} - y_{n-2}$$

za $n \geq 2$, gdje je (x_1, y_1) fundamentalno rješenje od $x^2 - dy^2 = 1$, a $(x_0, y_0) = (1, 0)$ njeno trivijalno rješenje.

Za razliku od Pellove jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$, Pellova jednadžba

$$x^2 - dy^2 = -1 \quad (5)$$

ne mora imati rješenja. Nužan uvjet da ova jednadžba ima rješenje jest da d nema prostih djelitelja oblika $p = 4k + 3$. Naime, -1 mora biti kvadratni ostatak modulo d . No, taj uvjet nije i dovoljan. Jedan od kriterija je duljina perioda u razvoju broja $\sqrt{d}$ u verižni razlomak.

Teorem 7.

Pretpostavimo da jednadžba $x^2 - dy^2 = -1$ ima rješenje i neka je $x_1 + y_1\sqrt{d}$ njeno fundamentalno rješenje. Tada je $(x_1 + y_1\sqrt{d})^2$ fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$. Nadalje, ako definiramo $x_n + y_n\sqrt{d} = (x_1 + y_1\sqrt{d})^n$, tada su $x_{2n} + y_{2n}\sqrt{d}$ sva rješenja jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$, a $x_{2n+1} + y_{2n+1}\sqrt{d}$ sva rješenja jednadžbe $x^2 - dy^2 = -1$.

Primjer

Jednadžba

$$x^2 - 40y^2 = -1$$

nema rješenja.

Promotrimo jednadžbu $x^2 - dy^2 = 4$, gdje je $d \in \mathbb{N}$, d nije potpun kvadrat. Odmah je jasno da ova jednadžba uvijek ima rješenja u prirodnim brojevima. Naime, ako je (x, y) rješenje od $x^2 - dy^2 = 1$, tada je $(2x, 2y)$ rješenje jednadžbe $x^2 - dy^2 = 4$. No, postoje i neka rješenja, za neke vrijednosti d , koja se ne dobivaju na ovaj način.

Teorem 8.

Sva rješenja jednadžbe $x^2 - dy^2 = 4$ dana su s

$$\frac{x_n + y_n \sqrt{d}}{2} = \left(\frac{x_1 + y_1 \sqrt{d}}{2} \right)^n, \quad n \in \mathbb{N},$$

gdje je (x_1, y_1) fundamentalno rješenje te jednadžbe.

Propozicija

Ako jednadžba $x^2 - dy^2 = 4$ ima rješenja u neparnim brojevima i ako je (x_1, y_1) njeno fundamentalno rješenje, onda je

$$\left(\frac{x_1 + y_1 \sqrt{d}}{2} \right)^3 = \frac{1}{8}(x_1^3 + 3dx_1y_1^2) + \frac{1}{8}(3x_1^2y_1 + dy_1^3)\sqrt{d}$$

fundamentalno rješenje od $x^2 - dy^2 = 1$.

Primjer

Fundamentalno rješenje od $x^2 - 5y^2 = 4$ je $3 + \sqrt{5}$, a koje je fundamentalno rješenje od $x^2 - 5y^2 = 1$?

Jednadžba $x^2 - dy^2 = -4$ ne mora imati rješenja. Ako jednadžba $x^2 - dy^2 = -1$ ima rješenje, onda rješenja ima i spomenuta jednadžba u parnim brojevima. No, jednadžba $x^2 - dy^2 = -4$ može imati rješenja i u neparnim brojevima (za $d = 5$ je fundamentalno rješenje $(1, 1)$).

Teorem 9.

Pretpostavimo da $x^2 - dy^2 = -4$ ima rješenja i neka je (x_1, y_1) njeno fundamentalno rješenje. Tada su sva rješenja te jednadžbe dana s

$$\frac{x_n + y_n \sqrt{d}}{2} = \left(\frac{x_1 + y_1 \sqrt{d}}{2} \right)^n, \quad n \in \mathbb{N}, \quad n \text{ neparan.}$$

Fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - dy^2 = 4$ dano je s

$$\frac{x_2 + y_2 \sqrt{d}}{2} = \left(\frac{x_1 + y_1 \sqrt{d}}{2} \right)^2.$$

Kako naći fundamentalno rješenje jednadžbe koja je Pellova ili pellovska?

Definicija 4.

1. **Konačni verižni razlomak** je izraz oblika:

$$a_0 + \cfrac{1}{a_1 + \cfrac{1}{a_2 + \dots + \cfrac{1}{a_{n-1} + \cfrac{1}{a_n}}}},$$

gdje su $a_0 \in \mathbb{R}$ i $a_i > 0$ za $1 \leq i \leq n$. Za ovaj izraz ćemo koristiti oznaku $[a_0; a_1, \dots, a_n]$.

2. Verižni razlomak se zove **jednostavan** ako vrijedi $a_0, \dots, a_n \in \mathbb{Z}$.
3. Verižni razlomak $c_k = [a_0; a_1, \dots, a_k]$, za $0 \leq k \leq n$, se zove **k-ta konvergenta** od $[a_0; a_1, \dots, a_n]$.

Očito je svaki jednostavan konačan verižni razlomak racionalan broj, a vrijedi i obrat, svaki racionalan broj možemo zapisati kao jednostavan konačan verižni razlomak koristeći Euklidov algoritam. Za svaki (konačan) verižni razlomak $[a_0; a_1, \dots, a_n]$ definiramo brojeve $p_0, p_1, \dots, p_n$ i $q_0, q_1, \dots, q_n$ s:

$$\begin{aligned} p_0 &= a_0, & p_1 &= a_0a_1 + 1, & p_k &= a_k p_{k-1} + p_{k-2}, \\ q_0 &= 1, & q_1 &= a_1, & q_k &= a_k q_{k-1} + q_{k-2}, \end{aligned}$$

za $k = 2, \dots, n$.

Primjer 1. Razvijmo broj $\frac{41}{47}$ u jednostavni verižni razlomak.

Rješenje:

$$\begin{aligned} 47 &= 41 \cdot 1 + 6 \\ 41 &= 6 \cdot 6 + 5 \\ 6 &= 5 \cdot 1 + 1 \\ 5 &= 1 \cdot 5 \end{aligned}$$

Slijedi da je $\frac{47}{41} = [1; 6, 1, 5]$ pa je $\frac{41}{47} = [0; 1, 6, 1, 5]$.

Zadatak 4. Razviti brojeve $\frac{3}{17}$ i $\frac{101}{11}$ u verižni razlomak.

Definicija 5.

Neka je $(a_n)_{n \geq 0}$ niz cijelih brojeva takav da je $a_n > 0$ za $n \geq 1$. **Beskonačni verižni razlomak** definiramo kao limes konačnog verižnog razlomka

$$[a_0; a_1, \dots, a_k] = \lim_{n \rightarrow \infty} c_n. \quad (6)$$

Lako se vidi da je beskonačan verižni razlomak reprezentant iracionalnog broja, a i s druge strane svaki se iracionalni broj može razviti u beskonačan verižni razlomak.

Definicija 6.

Za iracionalan broj α kažemo da je **kvadratna iracionalnost** ako je α korijen kvadratne jednadžbe s racionalnim koeficijentima.

Definicija 7.

Za beskonačni verižni razlomak $[a_0; a_1, a_2, \dots]$ kažemo da je periodski ako postoji cijeli brojevi $k \geq 0, m \geq 1$ takvi da je $a_{m+n} = a_n$ za sve $n \geq k$. U tom slučaju verižni razlomak pišemo u obliku

$$[a_0; a_1, \dots, a_{k-1}, \overline{a_k, a_{k+1}, \dots, a_{k+m-1}}]$$

gdje "crla" iznad brojeva $a_k, \dots, a_{k+m-1}$ znači da se taj blok brojeva ponavlja.

Kvadratnoj iracionalnosti $\sqrt{d}$ je razvoj u verižni razlomak periodičan. Točnije, $\sqrt{d}$ ima razvoj oblika

$$\sqrt{d} = [a_0; \overline{a_1, a_2, \dots, a_{l-1}, 2a_0}],$$

gdje je $a_0 = \lfloor \sqrt{d} \rfloor$ te vrijedi $a_1 = a_{l-1}, a_2 = a_{l-2}, \dots$

Verižni razlomak se može izračunati pomoću sljedećeg algoritma:

$$a_0 = \lfloor \sqrt{d} \rfloor, \quad s_0 = 0, \quad t_0 = 1,$$

$$s_{i+1} = a_i t_i - s_i, \quad t_{i+1} = \frac{d - s_{i+1}^2}{t_i}, \quad a_i = \left\lfloor \frac{\sqrt{d} + s_i}{t_i} \right\rfloor \quad \text{za } i \geq 0.$$

Primjer 2. Razvijmo broj $\sqrt{15}$ u jednostavni verižni razlomak.

Rješenje:

$$s_0 = 0, \quad t_0 = 1, \quad a_0 = 3,$$

$$s_1 = a_0 t_0 - s_0 = 3, \quad t_1 = \frac{15 - s_1^2}{t_0} = 6, \quad a_1 = \left\lfloor \frac{s_1 + \lfloor \sqrt{d} \rfloor}{t_1} \right\rfloor = \left\lfloor \frac{3 + \lfloor \sqrt{15} \rfloor}{6} \right\rfloor = 1,$$

$$s_2 = 3, \quad t_2 = 1, \quad a_2 = \left\lfloor \frac{3 + \lfloor \sqrt{15} \rfloor}{1} \right\rfloor = 6,$$

$$s_3 = 3, \quad t_3 = 6.$$

Dakle, $(s_1, t_1) = (s_3, t_3)$, pa je $\sqrt{15} = [3, \overline{1, 6}]$.

Teorem 10.

Neka je l duljina perioda u razvoju u verižni razlomak broja $\sqrt{d}$. Ako je l paran, onda jednadžba $x^2 - dy^2 = -1$ nema rješenja, a sva rješenja od $x^2 - dy^2 = 1$ dana su s $(x, y) = (p_{nl-1}, q_{nl-1})$, $n \in \mathbb{N}$. Specijalno, fundamentalno rješenje dano je s (p_{l-1}, q_{l-1}) . Ako je l neparan, onda su sva rješenja jednadžbe $x^2 - dy^2 = -1$ dana s $(x, y) = (p_{(2n-1)l-1}, q_{(2n-1)l-1})$, $n \in \mathbb{N}$, a sva rješenja jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$ dana su s $(x, y) = (p_{2nl-1}, q_{2nl-1})$, $n \in \mathbb{N}$. Specijalno, fundamentalno rješenje od $x^2 - dy^2 = 1$ dano je s (p_{2l-1}, q_{2l-1}) .

Zadatak 5. Nadite fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - 103y^2 = 1$. Možete li po tim rješenjima zaključiti koje bi bilo fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - 103y^2 = 4$?

Zadatak 6. Naći fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - 71y^2 = 1$.

Zadatak 7. Naći sva rješenja jednadžbi $x^2 - 21y^2 = \pm 1$ za koja je $1 < x < 7000$.

Definicija 8.

Neka je $d \in \mathbb{N}$, d nije potpun kvadrat. Tad jednadžbu

$$x^2 - dy^2 = N, \quad N \in \mathbb{Z} \setminus \{0\}$$

zovemo **Pellovska jednadžba**.

Očito je da takva jednadžba ne mora biti rješiva, ali ako je $(x + y\sqrt{d})$ njen rješenje, a $u + v\sqrt{d}$ rješenje jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$, onda je

$$(x + y\sqrt{d})(u + v\sqrt{d})$$

također rješenje polazne pellovske jednadžbe. Za to rješenje kažemo da je *asocirano* s rješenjem $x + y\sqrt{d}$. Skup svih međusobno asociranih rješenja tvori jednu klasu rješenja pellovske jednadžbe. Rješenja su asocirana ako i samo ako vrijedi:

$$xx' \equiv dyy' \pmod{N}, \quad xy' \equiv x'y \pmod{N}.$$

Ako se klasa rješenja K sastoji od rješenja $x_i + y_i\sqrt{d}$, $i = 1, 2, \dots$, onda i rješenja $x_i - y_i\sqrt{d}$, $i = 1, 2, \dots$ tvore također klasu rješenja koju označavamo s $\bar{K}$ i kažemo da je ta klasa *konjugirana* klasi K .

Neka je $N > 0$.

Teorem 11.

Neka je $u + v\sqrt{d}$ fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$. Tada za fundamentalno rješenje $x^* + y^*\sqrt{d}$ jednadžbe $x^2 - dy^2 = N$ vrijedi

$$0 \leq y^* \leq \frac{v}{\sqrt{2(u+1)}}\sqrt{N},$$

$$0 < |x^*| \leq \sqrt{\frac{1}{2}(u+1)N}.$$

Neka je $N < 0$.

Teorem 12.

Neka je $u + v\sqrt{d}$ fundamentalno rješenje jednadžbe $x^2 - dy^2 = 1$. Tada za fundamentalno rješenje $x^* + y^*\sqrt{d}$ jednadžbe $x^2 - dy^2 = N$ vrijedi

$$0 \leq y^* \leq \frac{v}{\sqrt{2(u+1)}}\sqrt{|N|},$$

$$0 < |x^*| \leq \sqrt{\frac{1}{2}(u+1)|N|}.$$

Propozicija 1.

Neka je N kvadratno slobodan cijeli broj. Broj klasa rješenja jednadžbe $x^2 - dy^2 = N$ je najviše $2^{\omega(N)}$ gdje je $\omega(N)$ broj prostih faktora od N .

Zadatak 8. Naći fundamentalno rješenje jednadžbe

$$x^2 - 2y^2 = 119.$$

Zadatak 9. Naći sva rješenja jednadžbe

$$x^2 - 6y^2 = -29.$$

Zadatak 10. Pokazati da jednadžba

$$x^2 - 82y^2 = 23$$

nema rješenja.

Zadatak 11. Dokazati da je u svakom Pitagorinom trokutu duljina barem jedne katete djeljiva s 4.